

INHOUD

VOORAF 7

- 1 EEN GEREFORMEERD DORP IN FRIESLAND 15
 - Lollum* 15
 - Kind in de oorlog* 21
 - Van ulo naar hbs* 27

- 2 STUDEREN AAN DE VU 34
 - Amsterdam* 34
 - ‘De vrouw is emotioneler dan de man’* 40
 - Verliefd, verloofd, getrouwd* 47

- 3 EEN MINDERHEID IN PAKISTAN 56
 - Dienen zonder te bekeren* 56
 - Stakende studenten* 60
 - Een bijzonder initiatief* 67

- 4 EEN REIS DOOR DE WOESTIJN 77
 - Verlof in Nederland* 77
 - Oorlog met India* 82
 - Een familiecomplot* 88
 - Naar Lahore* 96

- 5 EEN FANTASTISCH ROTLAND 106
 - In Amerika* 106
 - Blote voeten en spijkerbroeken* 112
 - Terug in Nederland* 120

- 6 PIONIEREN OP BUITENLANDSE ZAKEN 127
 - Keerpunt* 127
 - Onze emancipatiedames* 132
 - Bijzonder hoogleraar in Wageningen* 138

7	HET OOG OP DE WERELD	149
	<i>Kopenhagen</i>	149
	<i>Vrouwen in ontwikkelingssamenwerking</i>	154
	<i>Het einde van de leerstoel</i>	160
8	TEGEN DE STROOM IN	167
	<i>Het Institute of Social Studies</i>	167
	<i>Berden pakt door</i>	174
	<i>Nairobi</i>	181
9	ANDERE TIJDEN	191
	<i>Geen minister</i>	191
	<i>Rector</i>	195
	<i>In de prijzen</i>	203
10	TOCH NOG IN DE POLITIEK	213
	<i>De Eerste Kamer</i>	213
	<i>Fractievoorzitter</i>	221
	<i>Einde van een gidsland</i>	228
	<i>Het noodlot slaat toe</i>	231
11	AFSCHEID	234
	<i>Een breukjaar</i>	234
	<i>Tijd voor andere dingen</i>	241
	<i>Vorbij</i>	249
12	ACHTERAF	251
	DANKWOORD	263
	AFKORTINGEN	267
	NOTEN	271
	BRONNEN	285
	PERSONENREGISTER	293
	FOTOVERANTWOORDING	303

VOORAF

Het gedecoreerde koekblik op het bureau van Geertje Lycklama à Nijeholt was veel ouder dan zijzelf. Zij werd in 1938 geboren, het blik moet omstreeks 1900 gemaakt zijn. Er staan vrouwen op in functies die in die tijd alleen door mannen werden bekleed: rechter, advocaat, stationschef, een professor, die haar kind de borst geeft. Ook een rokende vrouw, en één die de krant leest. Zelfs als ze karikaturaal bedoeld zijn, en niet als eerbetoon aan de vrouwenstrijd, zijn de decoraties te frivol om met haar gereformeerde achtergrond in verband te brengen. De in het oog springende tekst *Vrije Vrouwen* herinnert aan de Vrije Vrouwen Vereeniging, een onafhankelijke, radicale feministische beweging die in 1889 voortkwam uit de Sociaal Democratische Bond. De actiegroep Dolle Mina is genoemd naar een van de oprichters, Wilhelmina Drucker.

De trommel komt uit de Groninger blikfabriek Joosten, die in zijn korte bestaan rond 1900 meer opvallende producten heeft gemaakt in zulke kleine aantallen, dat ze slechts zo nu en dan in particuliere collecties opduiken.¹ Het koekblik van Geertje kwam van *Muoike* (Fries voor tante) Tiete. Geen echte tante, maar de huishoudster van de opa van Henk Thomas, met wie Geertje getrouwd was. Opa Hendrik was dominee in het Friese Berlikum, toen zijn vrouw op jonge leeftijd overleed. Tiete Miedema werd daarna de spil in het moederloze gezin, ook nadat dominee in Leiden werd beroepen. Na zijn overlijden in 1937 zorgden zijn kinderen ervoor dat ze in Dronryp, in haar geboorteprovincie, kon gaan wonen. Daar bleven ook de kleinkinderen haar bezoeken. Zo leerde zij Geertje kennen en raakte erg op haar gesteld, het koekblik kwam bij haar terecht. Muoike Tiete overleed in 1979, op 96-jarige leeftijd.

Geertje Lycklama kreeg het feminisme niet met de paplepel ingegoten. In het interbellum hoorde je überhaupt weinig meer van de vrouwenbeweging. De oude garde was moegestreden, schreef Willemijn Posthumus-van der Goot in haar standaardwerk *Van moeder op dochter*. Na veertig jaar strijd kregen vrouwen in 1917 passief en in

Muoike (tante) Tiete met Jurjen Thomas op haar arm (Dronryp, zomer 1965).

1919 actief kiesrecht. Nadat het kiesrechtartikel in 1922 in de Grondwet was opgenomen en vrouwen voor het eerst mochten stemmen, kwam de teleurstelling: verlies voor de liberalen en sociaaldemocraten die zich ervoor hadden ingespannen, winst voor de tegenstribbelende confessionelen. De oorzaak valt moeilijk te duiden, omdat tegelijk een ander kiesstelsel werd ingevoerd. Het districtenstelsel werd vervangen door een stelsel van evenredige vertegenwoordiging.

Met het invoeren van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen werd maar een klein stapje gezet in de richting van een andere verhouding tussen de geslachten. Voor de wet bleven vrouwen ondergeschikt aan de man. Haar taak in het gezin werd sterk benadrukt. In 1924 werd bij Koninklijk Besluit bepaald, dat vrouwen in overheidsdienst jonger dan 45 jaar na hun huwelijk 'eervol' moesten

worden ontslagen. In de crisis- en oorlogsjaren die volgden, werd loonarbeid van vrouwen bemoeilijkt of zelfs door de overheid verboden. Mannen werden meestal werkloos omdat er in hun sector geen werk meer was, vrouwen als gevolg van discriminerende bepalingen van overheid en bedrijfsleven. In 1933 werden bij de Kwatta (chocolade) fabrieken 75 meisjes ontslagen om plaats te maken voor werkloze jongens.² Vrouwen bleven ‘handelingsonbekwaam’, konden niet beschikken over hun eigen geld en hadden voor alles toestemming nodig van hun echtgenoot.

In het Friese Lollum hadden de ouders van Geertje geen tijd om zich daar druk over te maken. Ze moesten beiden even hard werken in het boerenbedrijf om het hoofd boven water te houden. Daarnaast speelden ze een belangrijke rol in het dorpsleven. Geertje zag als kind in de Tweede Wereldoorlog hoe bijna het gehele dorp betrokken raakte bij het verzet, met haar ouders en hun boerderij in een hoofdrol. Na de oorlog werd in het gezin schraalhans nog meer keukenmeester, omdat het advies van een Rijkslandbouwconsulent om naast hun veeteeltbedrijf in fruitteelt te investeren niet goed uitpakte. De grond was er niet geschikt voor. Als de kinderen mopperden over hun oude en vermaakte kleren, zei hun moeder (*mem*): ‘In hurdrinner sjocht it net en in sunichrinner tinkt der net oan.’ (Iemand die hard loopt ziet het niet, en iemand die langzaam loopt heeft er geen aandacht voor.) Fries voor: je hebt er alleen zelf maar hinder van. Zo leerden ze te relativieren.

Haar eenvoudige afkomst contrasteert met haar dubbele familienaam Lycklama à Nijeholt. Deze gaat terug naar het begin van de zestiende eeuw. Stamvader Lyckle Ebelens was grietman in de Stellingwerven in het zuidoosten van Friesland. Zijn *stins* stond in het dorp Nijeholtpade, waarvan de toevoeging Nijeholt is afgeleid.³ Naast veel bezit had deze Lyckle Ebelens ook veel nakomelingen, die zich over de hele provincie hebben verspreid. Ze zijn onder te verdelen in tot adel gemaakten en ‘gewone’ burgers, maar ook naar geloof, katholiek en protestant.⁴ De adellijke tak van de Lycklama’s ontstond in 1814, toen in het Koninkrijk der Nederlanden de in 1795 opgeheven Ridderschappen terugkwamen als provinciale kiescolleges voor de Eerste Kamer. Friesland had nooit een Ridderschap gekend en moest voorzien in een tekort aan edelen. Vanwege zijn eigen bestuurlijke

verdiensten en het grietmanschap van zijn voorvaderen was Tinco Martinus Lycklama à Nijeholt (1766-1844) een van degenen die in de Nederlandse adelstand werden verheven. De kiescolleges verdwenen weer in 1848 bij de grondwetsherziening van Thorbecke. De adellijke tak van de Lycklama's stierf in 1917 uit, maar het geslacht dankt er wel een plaats aan in het *Nederland's Patriciaat*.⁵

Geertje Lycklama was dus niet van adel en niet rijk, maar had een fijne jeugd in de dubbele betekenis van het woord, gereformeerd en harmonieus. Bij het in ontvangst nemen van de Aletta Jacobsprijs in 1992 vergeleek ze haar jeugd met die van de beroemde feministe, die ook opgroeide op een dorp in het noorden van het land, Sappemeer. Beiden deden niet voor jongens onder bij het slootjespringen, zwemmen, roeien of schaatsen. Dat gaf zelfvertrouwen en inzicht in eigen mogelijkheden en grenzen. Ze viel op, herinnert Sytze Faber zich. De oud-journalist en politicus speelde als jongen met de plaatselijke jeugd, als hij in de zomervakanties logeerde bij zijn oom Sytze van Abbema, het hoofd van de christelijke lagere school in Lollum.

Zoals bijna iedereen in die tijd vond Van Abbema de ulo goed genoeg voor een meisje met hoge rapportcijfers. Zonder morren fietste Geertje door weer en wind naar de ulo in Bolsward en na het eindexamen nog verder naar de hbs in Sneek. Maar ze legde zich er niet bij neer, toen bleek dat na het eindexamen hbs-B alleen jongens verder gingen studeren. Zij wilde ook naar de universiteit. Hylke Algra uit buurdorp Kubaard, met familie in Lollum, herinnert zich haar als een 'kreas famke' (een knap meisje), maar vond haar 'stug in de omgang en eigenwijs'. Het oordeel van de latere landbouweconoom en lid van Provinciale Staten van Fryslân kan beïnvloed zijn door een broer van zijn beste vriend, die graag met haar door het leven was gegaan. Verder dan een knipperlichtrelatie met deze burgemeesterszoon kwam het niet. Omdat hij hervormd was en zij gereformeerd, dachten ze in Lollum, maar volgens Algra zag zij gewoon niets in hem.

Lycklama ging sociologie studeren aan de gereformeerde Vrije Universiteit in het verre en onbekende Amsterdam. Vooral *mem*, die graag onderwijzeres had willen worden, steunde haar daarin, ook al moest ze daarvoor ieder dubbeltje drie keer omdraaien. Voor een spreekbeurt voor haar dispuut Phoinix koos Geertje het feminisme als

onderwerp. Net als in *Van moeder op dochter* begon haar verhaal over de strijd voor vrouwenrechten met de Franse revolutie. Ze stopte bij de eerste feministische golf, de tweede moest nog komen. Later zou zij zich erover verbazen, dat Nederlandse vrouwen zich na de oorlog zo snel weer verzoenden met hun rol als echtgenote, moeder en huisvrouw.

Op de tentoonstelling *De Nederlandse Vrouw 1898-1948* die in Den Haag werd gehouden ter gelegenheid van het gouden regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, stond het gezin centraal. Dat was geheel in de geest van die tijd, zo bleek in 1951 uit een enquête van het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging, waarin gekozen kon worden uit drie 'levenswegen'. Slechts vijftien procent van de duizend geënquêteerden koos voor een grotere deelname van vrouwen aan het openbare leven. Meer dan de helft wilde alleen actief zijn in de eigen omgeving, als dat niet ten koste ging van de zorg voor man en kinderen.

Toch laaide de discussie over buitenshuis werkende gehuwde vrouwen weer op. Door de aantrekkende economie nam de vraag naar arbeidskrachten toe, terwijl het aanbod juist afnam. De jeugd ging langer naar school en meer vrouwen verlieten de arbeidsmarkt, omdat de gemiddelde leeftijd waarop getrouwd werd daalde van bijna 26 jaar in 1948 tot 23 jaar in 1968. Desondanks werd het standpunt dat de 'niet-gezinsarbeid van de vrouw met gezinsverplichtingen' geen verantwoordelijkheid was van de overheid, breed gedragen.

Mede dankzij het Tweede Kamerlid Corrie Tendeloo (PvdA) werd in 1955 de handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen opgeheven, maar het duurde nog tot 1958 voordat vrouwen zelf een bankrekening mochten openen, een verzekering afsluiten of een bedrijf beginnen. Eind 1957 kwam er ook een einde aan de jarenlange strijd tegen het ontslag van de huwende ambtenares. Met steun van alle vrouwen in de Tweede Kamer haalde de motie-Tendeloo een krappe meerderheid van 46 tegen 44 stemmen.

De ontwikkeling was niet te stuiten. In 1962 vroeg de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) hoe de Gezinsraad dacht over buitenshuis werkende vrouwen. Twee jaar later vroeg de staatssecretaris voor Sociale Zaken en Volksgezondheid hetzelfde aan de Sociaal Economische Raad (SER). Beide rapporten, *Beroepsarbeid buitenshuis door vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid* van de

Gezinsraad en het interim SER-Advies over de arbeid van vrouwen in Nederland in het kader van de situatie op de arbeidsmarkt en het te voeren arbeidsmarktbeleid verschenen in 1966 en hinkten op twee gedachten. Belemmeringen voor vrouwen om te werken moesten worden weggenomen, als het gezin er maar niet onder leed. In de praktijk bleek het vrijwel onmogelijk om beroepsarbeid met huwelijk, kinderen en huishouding te combineren. Joke (Kool-)Smit stelde dat haarscherp aan de kaak in het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' dat in november 1967 verscheen in een themanummer van het maandblad *De Gids*. De vele reacties op dat artikel brachten Smit en Hedy d'Ancona ertoe in 1968 de actiegroep *Man Vrouw Maatschappij* op te richten. De tweede feministische golf kwam aanrollen.

Lycklama was er niet bij, zij woonde toen in Pakistan. Het idee om naar het buitenland te gaan, werd in 1961 geboren op het door VU-studenten georganiseerde congres *De verre naaste*, dat ze met haar vriend, economiestudent Henk Thomas, bijwoonde. Na hun afstuderen trouwden ze en vertrokken naar Pakistan om te helpen bij de opbouw van de jonge staat. Henk ging er economie doceren, zij was zwanger van hun eerste kind. Beiden wisten, dat zij zich niet tevreden zou stellen met een huisvrouwenbestaan. Dat ze na haar huwelijk Thomas was gaan heten, had daar niets mee te maken. Niet alleen hoorde dat zo, de naam bekte in het buitenland ook beter dan Lycklama à Nijeholt.

Zij wist haar leven in Pakistan anders in te richten dan de meeste vrouwen die het in het kielzog van hun man druk hadden met het onderwijzen van hun kinderen en het aansturen van personeel. De aanwezigheid van huishoudelijke hulp en een kinderoppas voor haar twee kinderen, die in Pakistan werden geboren, maakten het haar mogelijk vrijwilligerswerk te doen. Zij assisteerde bij sociologisch onderzoek naar de positie van de allerarmsten, hielp bij het opzetten van projecten met vrouwen en meisjes, organiseerde (sport)activiteiten voor de minderheid van vrouwelijke studenten, probeerde de kloof tussen christenen en moslims te overbruggen en ontdekte dat je westerse ideeën niet zomaar kunt exporteren. Je bleef een outsider, ook al sprak je de taal. Met je blanke huid viel je altijd op. Jongetjes gooiden met steentjes en militairen sneden haar af, als ze alleen met de fiets op pad ging. Zij kon dat verdragen, omdat ze

wist dat ze kon vertrekken. Het besef dat (arme) Pakistaanse vrouwen deze keuze niet hadden, heeft haar haar leven lang geïnspireerd. Na zeven jaar vertrok het gezin uit Pakistan naar de Verenigde Staten om bij te tanken en zich voor te bereiden op hun verdere loopbaan. Henk ging promoveren en zij bemachtigde een werkvergunning, zodat ze de kost kon gaan verdienen. De onrust op Cornell University in Ithaca in de staat New York was anders dan de spanning die ze in Pakistan hadden ondervonden. Daar brak in 1971 een bloedige burgeroorlog uit, die eindigde met de afscheiding van Oost-Pakistan, dat voortaan Bangladesh heette. In de VS zinderde het van maatschappelijk protest: de burgerrechtenbeweging tegen racisme, de vredesbeweging tegen de oorlog in Vietnam, de emancipatiebeweging voor gelijke rechten van man en vrouw.

Na de promotie van Henk keerde het gezin in 1973 terug naar Nederland. Vele ervaringen rijker, bezig de gereformeerde kerk te verlaten en politiek naar links opgeschoven. Het kabinet-Den Uyl, het meest progressieve van na de Tweede Wereldoorlog, was net aangetreden. Henk ging nu de kost verdienen, zodat Geertje kon promoveren. Dat kon vanuit huis, zodat ze geen hinder ondervond van het gebrek aan kinderopvang in Nederland. Haar vermoeden dat haar kansen als nieuwkomer op de Nederlandse arbeidsmarkt na een promotie zouden toenemen, bleek juist. De eerste VN Vrouwenconferentie in Mexico (1975) gaf een krachtige impuls aan de internationale vrouwenbeweging, ook in Nederland. Pas gepromoveerd en met internationale ervaring was Lycklama de aangewezen persoon om in 1977 een van de eerste twee (halve) coördinatoren internationale vrouwenzaken te worden op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Vanuit die functie bouwde ze een indrukwekkend internationaal vrouwen netwerk op.

Zij werd de eerste (bijzonder) hoogleraar vrouwenemancipatie in Nederland (Landbouwhogeschool Wageningen), de eerste vrouwelijke rector van een academisch instituut (*Institute of Social Studies* (ISS) in Den Haag en de eerste vrouwelijke voorzitter van de PvdA-fractie in de Eerste Kamer. Eerst was ze Geertje Thomas, daarna Lycklama en tenslotte gebruikte ze haar eigen, volledige naam. Vanwege de leesbaarheid heet zij in deze biografie meestal Lycklama. Haar leven leent zich voor een zo chronologisch mogelijke beschrijving.

Haar wil om te gaan studeren bracht het dorpsmeisje in Amsterdam. In Pakistan ervoer ze hoe rechteloos een minderheid en hoe intolerant een meerderheid kan zijn. In de Verenigde Staten werd zij geïnspireerd door het maatschappelijk protest, maar ergerde zij zich ook aan het 'doorgeslagen kapitalisme'. Terug in Nederland promoveerde zij vervolgens op een van de uitwassen daarvan, de behandeling van trekarbeiders. Deze ervaringen vormden de basis voor haar streven naar vrouwenemancipatie en ontwikkelingssamenwerking, naar *empowerment* van mensen.

1

EEN GEREFORMEERD DORP IN FRIESLAND

Lollum

Lollum ligt in de *greidhoeke* van Fryslân, het veeteeltgebied in het westen van de provincie tussen de steden Leeuwarden, Bolsward, Franeker en Sneek. In de tijd dat Geertje er opgroeide, woonden er ruim vijfhonderd mensen. Tegenwoordig schommelt het aantal inwoners rond de 320, ongeveer evenveel als in 1900. Het boerendorp was eeuwenlang alleen te voet te bereiken, dwars door het land, of per schip over de Lollumer vaart. In 1870 kwam de eerste verbinding over land tot stand, de weg naar het twee kilometer oostelijk gelegen Waaksens. Omstreeks 1900 volgde een met puin verharde weg naar Grauwe Kat in het westen en in 1923 de noordelijke verbinding met de Slachtedyk richting Franeker. Ondanks die betere ontsluiting kreeg het dorp nooit regulier openbaar vervoer, op die ene bus na die op vrijdag naar Bolsward reed. Voor de dagelijkse behoeften hoefde je het dorp niet uit. Lollum had een school, vier kruideniers, twee bakkers, twee schilders, twee veehandelaren, twee veerijders, twee brandstofhandelaren, twee fietsenmakers, een vrachtrijder, een smid, een slager, een kapper, een melktapper, een petroleumverkoper, een winkel met stoffen, garen en band, een postkantoor, een foeragehandelaar, een timmerbedrijf, twee predikanten (hervormd en gereformeerd) en een politieagent. De overige inwoners werkten meestal als arbeider bij boeren in de directe omgeving.

De geschiedenis van het dorp gaat terug naar 1225, het bouwjaar van de oudste kerk. Door de eeuwen heen ontkwam Lollum aan de ontwrichtende opstanden en oorlogen die de provincie teisterden. ‘Als de Zwarte Hoop (het rebellenleger van *Grutte Pier Donia*, die in het begin van de 16^e eeuw de Friese vrijheid verdedigde tegen de Saksen en de Habsburgers) rooft, plundert en brandt, dan lezen we niets over Lollum. Wanneer straks Taxis (overste in Spaanse dienst tijdens de 80-jarige oorlog) zijn beruchte tocht door Friesland doet, dan lezen we van Schettens, Witmarsum, Tzum, Winsum, Spannum, maar de rovers hebben zich de moeite niet getroost het afgelegen dorpke te brandschatten,’ schreef A. Algra in *De historie gaat door het eigen dorp*.¹ Misschien kwam het door de geïsoleerde ligging, maar omdat adel ontbrak, waren er ook geen stinsen (middeleeuwse burchten) om te bestoken.

Dat Lollum grotendeels gereformeerd was, kwam door een Brabander. In 1866 reisde Arie Elshout (1829-1922) uit Giessen in het Land van Altena met een broeder uit Rijswijk (NB) naar Lollum om een dominee te horen vanwege een vacature in de eigen kerkelijke gemeente. Ze deden er twee dagen over. Het laatste deel, vanaf Harlingen, moesten zij op aanwijzingen van een gids lopend door het land en klimmend over hekken afleggen. Het beroep ging niet door, maar Elshout keerde een jaar later terug om te trouwen met de weduwe Brüne, die hij tijdens zijn bezoek had leren kennen. Hij zette het timmerbedrijf van haar overleden man voort, tot haar enige zoon oud genoeg was om het over te nemen. Op zijn initiatief maakte de kerkenraad zich op 2 juli 1887 los van de hervormde gemeente. Tijdens de Doleantie (kerkscheuring in 1886 onder leiding van Abraham Kuyper) had het orthodoxe dorp geen predikant. De preken van de vrijzinnige plaatsvervanger ds. Roelof de Haas uit Winsum (Fr.), vader van de ‘rode’ dominee Gerardus Horreüs de Haas, vielen niet in goede aarde. De kerkenraad van Lollum tekende bezwaar aan, maar omdat De Haas als één van de ‘ringbroeders’ volgens reglement in Lollum voorging, werd dat bezwaar niet gehonoreerd. De kerkenraad maakte daarom de overstap naar de gereformeerden. De eerste ‘dolerende’ predikant werd door Abraham Kuyper zelf bevestigd in de van oorsprong Nederlandse Hervormde kerk; het was zijn student P.J. Wijmenga.

De Hervormde Kerk liet het er niet bij zitten. Anderhalf jaar later moesten de gereformeerden de kerk teruggeven. De nieuwe kerk die ze bouwden bleek al snel te klein. Na afbraak werd hij weer opgebouwd in het naburige Pingjum. De nieuwe bakstenen kruiskerk die in Lollum verrees en vanwege zijn omvang de *Greidhoekekatedraal* wordt genoemd, hield het vol tot Kerstmis 2018. Elshout werd vanwege zijn activiteiten voor kerk en school gedurende de 55 jaar dat hij in Lollum woonde, geëerd met de naar hem vernoemde Elshoutbuurt in de dorpskern.²

De hervormde minderheid die na de doleantie overbleef, vormde in 1892 met het buurdorp Waaksens één kerkelijke gemeente. Door de week merkte je weinig van de scheiding, want de dorpsbewoners bleven op basis van gelijkwaardigheid met elkaar omgaan. Gereformeerde en hervormde kinderen gingen naar dezelfde christelijke lagere school en naar de gereformeerde ‘kleine meisjesvereniging’, maakten gebruik van elkaars bibliotheken en deden mee aan de jaarlijkse dorpsfeesten. Hoogtepunt was de optocht met praalwagens. De meeste activiteiten speelden zich af op het land achter de boerderij van de Lycklama’s, dat was het ‘sportveld’ van het dorp. Geertjes broer Aiso herinnerde zich het samen spelen na schooltijd. Dan kaatsten, hoepelden en tolden ze en in het voorjaar, als het ijs uit de vaart was, kwam het *fierljeppen* erbij, het met een polsstok over het water springen. Wie over de *fabriekshoek* kwam had status, die telde mee. Als een van de weinige meisjes bereikte Geertje droog de overkant van het brede water bij de voormalige zuivelfabriek. ’s Winters, als het ijs sterk genoeg was, werden de schaatsen ondergebonden. Maar op zondag werd er niet gesport. Dan schreden zowel de hervormden als de gereformeerden twee keer in zondagse kleren naar de kerk, zonder hun andersdenkende dorpsgenoten een blik waardig te keuren. De hervormden fluisterden, dat bij de meeste gereformeerden op zondag zelfs de haan niet bij de kippen in het hok mocht komen. Niet iedereen was zo bekrompen. De Lycklama’s bijvoorbeeld bleven ook op zondag hun hervormde dorpsgenoten gewoon groeten.

Als je zestien jaar werd, ging je naar de gescheiden jongelings- of meisjesvereniging. Als volwassene werd je lid van de Anti Revolutionaire Partij (ARP). De gezinnen waren vaak groot. En er

Het geboortehuis, Noorderend 1 in Lollum.

was armoe. Voor de oorlog had je nog een autoped, na de oorlog niet meer, vertelden Piet en Anneke Laansma-Strikwerda, leeftijdsgenoten van Geertje. Buiten het samen spelen vonden zij de sfeer in Lollum ingetogen en streng, iedereen kreeg een ‘calvinistisch rugzakje’ mee. Het stoorde Geertje niet. ‘We waren tamelijk arm. En gereformeerd. Ik herinner me niet dat benauwende dat bij veel mensen als eerste in hun herinnering opkomt,’ zei ze later in een interview.³ Na de lagere school gingen de kinderen naar de ulo, de ambachtsschool, de landbouwschool of de huishoudschool. Een enkele boerenzoon mocht rechtstreeks naar de hbs in Sneek. Altijd op de fiets, weer of geen weer. De eerste bushalte was op de Bieren, 2,5 kilometer verderop voorbij Waaksens. Als het regende was je dan toch al nat.

Geertjes vader Jelle was een van de twee boeren in de dorpskern. Doekle Terpstra was de andere. Beiden hadden hun land rondom het dorp liggen, zodat bij het verweiden van het vee de koeien dwars door de bebouwde kom moesten. Dat gebeurde in de vroege ochtend en in onderling overleg, zodat ze elkaar niet tegenkwamen. De kinderen werden ingeschakeld om te voorkomen dat de dieren de verkeerde afslag namen. Soms ging het mis en moest een mooi aangelegd voortuintje eraan geloven. Het terpdorp werd omringd door boerderijen, binnen de ringvaart waren het er zeventien, met namen als Groot en Klein Saxenoord, Groot en Klein Berghuys, Groot en Klein Rillaard en De Stuiten. De bewoners heetten Lycklama à Nijeholt, Bruinsma, Van der Meulen, Poortinga, Strikwerda, Nooitgedagt of Politiek. De naam Lycklama à Nijeholt is verbonden aan Saxenoord, een boerderij even buiten het dorp in de richting van Arum. Daar groeide Jelle (1910-1997) op, als oudste van vijf broers.

De Lycklama’s waren halverwege de 19e eeuw vanuit Arum op Groot Saxenoord komen wonen. In 1891 werd deze boerderij afgebroken en vervangen door het even verderop nieuw gebouwde Klein Saxenoord met bijbehorende arbeiderswoning. De naam Saxenoord zou kunnen verwijzen naar de Saksische tijd (1498-1515). Misschien heeft de Saksische potestaat (legerleider in Friesland) de boerderij aan de stad Franeker geschonken als beloning voor verleende steun, want de boerderij was eigendom van de gemeente Franeker. In de jaren 1980 werd nog op erfpachtbasis een ligboxenstal gebouwd. Kort

daarna werd het in bezit hebben van dergelijk vastgoed niet meer tot de kerntaken van de gemeente gerekend en kon de toenmalige bewoner, Geertjes neef Aiso, de boerderij kopen. In 2006 stopte hij met de bedrijfsvoering.

Ook al was er van de status en de materiële welstand uit de Middeleeuwen niets over, de Lycklama's behoorden wel tot de bestuurlijke elite van Lollum. Ze waren niet weg te denken uit het verenigingsleven, kerk- en schoolbesturen. Jelle trouwde op 20 mei 1937 met Rinkje Wijnia (1915-2005), een boerendochter uit Waaksens. Haar niet onbemiddelde vader Tjerk (1872-1955) kocht voor hen de kleine boerderij in de dorpskom van Lollum. Hij was weduwnaar. Zijn vrouw Geertje van der Meer, naar wie Geertje is vernoemd, overleed in 1925 op 50-jarige leeftijd aan borstkanker. Rinkje, de jongste van vier kinderen, drie meisjes en een jongen, was toen nog maar tien jaar oud. Haar zeventien jaar oudere zus Geesje nam de huishoudelijke taken over. *Mem*, vertelde Geertje later, koesterde het beeld van haar moeder als een vrolijke, actieve en sociaal betrokken vrouw. Van haar had zij misschien onderwijzeres mogen worden. De meer in zichzelf gekeerde vader Tjerk gaf geen toestemming.

Geertje werd geboren op 2 april 1938. Na haar kwamen er nog acht kinderen, van wie er vier bij of kort na de geboorte overleden, vermoedelijk als gevolg van zwangerschapsvergiftiging. Kindersterfte kwam in die tijd vaker voor, maar het gezin van Jelle en Rinkje werd wel heel zwaar getroffen, vonden ze in het dorp. Er werd verder niet over gepraat, ook thuis niet. De kinderen herinnerden zich de momenten dat hun vader, vergezeld door dominee, in alle vroegte een kistje naar het kerkhof bracht. Geertje groeide op met twee zusters en twee broers, Gerbrig (1940), Aiso (1941), Tjerk (1946) en Richtje (1948). 'Het is allemaal begonnen op Noordereind 1 midden in het dorp Lollum,' zo beschreef *mem* hun geschiedenis later voor haar kinderen in *Een lang leven lang*:

Heit had daar een melkveebedrijf met ongeveer twintig melkkoaien plus jongvee. Deze beesten stonden allemaal vastgebonden op stal. Het bedrijf was in het begin niet gemechaniseerd, wat trouwens overal zo was in de melkveehouderij.

Twintig melkkoeien, een vaste arbeider en een meid voor halve dagen was toen gewoon. Dat je daarnaast meedeed aan het dorpsleven ook. Op 25 februari 1938, nog voor de geboorte van hun eerste kind, was Jelle als nieuw lid aanwezig op de jaarvergadering van de christelijke schoolvereniging. Op die vergadering werd besloten de Friese taal als leervak in te voeren op de school in het Friestalige dorp.⁴

Kind in de oorlog

Een maand na de tweede verjaardag van Geertje brak de Tweede Wereldoorlog uit. Op 8 mei 1940 werd *pake* Tjerks 68ste verjaardag nog in Waaksens gevierd. Het was geen vrolijk feest, schreef Rinkje, want haar broer Douwe was in militaire dienst en iedereen voelde wel aan, dat de oorlog elk moment kon uitbreken. Twee dagen later was het zo-ver. *Mem* legde op verzoek van haar kinderen haar herinneringen aan de oorlogsjaren vast in *Lollum-Waaksens 1940-1945*:

Wat deden we die dag? Niks. Alleen het nodige werk zoals melken en naar de radio luisteren en met iedereen die men zag praten. Er was ineens een groot saamhorigheidsgevoel. Ook hebben we wat spullen bij elkaar gezocht in geval we moesten vluchten. Veel was het niet, want we moesten het op de fiets kunnen meenemen en waar moesten we heen?

Die avond ging om een uur of elf de bel. *Heit* moest zijn bed uit om kullen te graven in de wegen naar Franeker en Waaksens om de opmars van de vijand te vertragen. Het baatte niet, de volgende dag waren de Duitsers al in Franeker. Vergeleken met andere delen van Nederland werd er in Friesland weinig gevochten, maar bij de niet ver van Lollum gelegen Afsluitdijk stuitte het Duitse leger op de kazematten van Kornwerderzand. Met te weinig manschappen en een tekort aan militair materieel hield het Nederlandse leger er stand tot de Capitulatie op 14 mei. Aan Nederlandse zijde sneuvelden achttien militairen.⁵

Na de Capitulatie kwam het leven langzaam weer op gang, zeker in dorpen als Lollum en Waaksens waar geen slachtoffers vielen te betreuren. De gedemobiliseerde soldaten kwamen al snel weer thuis. Op

19 augustus kreeg Geertje een zusje, Gerbrig (Gep). Een paar huizen verder werd op dezelfde dag ook een meisje geboren, Jantsje, in het gezin van onderwijzer Lútsen Renema. Een jaar later kregen Geertje en Gep een broertje, Aiso. In 1941 kwam ook de eerste onderduiker in het gezin, een student van de Vrije Universiteit, afkomstig uit Balkbrug. Bij elke boer en ook bij burgers werden onderduikers ondergebracht, schreef *mem* in *Lollum-Waaksens 1940-1945*. Tot het einde van 1943 konden ze vrij rondlopen, daarna moesten ze uitkijken voor landwachters:

Dat waren Nederlandse NSB'ers die zich daarvoor leenden. Omdat de Nederlandse politie in de ogen van de Duitsers niet altijd te vertrouwen was, moesten zij vooral optreden bij het opsporen van joden, onderduikers, zwarthandelaren enz. We noemden ze meestal Jan Hagel of zwarthemden, omdat ze met hagel schoten en een zwart uniform droegen. Deze personen waren zeer fanatiek, daar waren we wel bang voor.

Op 29 maart 1943 overleed *pake* Aiso volkomen onverwacht op 64-jarige leeftijd. Met de boer op Saxenoord ging een markante persoonlijkheid heen. Tijdens de hooitijd was hij altijd in het wit gekleed, zoals heel vroeger de gewoonte was. Zijn moeder overleed, toen hij nog maar drie jaar oud was. Zelf werd hij twee keer weduwnaar. Uit zijn huwelijken had hij zeven kinderen (en drie stiefdochters), van wie er twee, ook zijn enige dochter, op jonge leeftijd overleden. Na zijn dood verhuisde zijn derde zoon Jan met zijn gezin van het arbeidershuisje op het erf naar de boerderij. De tweede zoon Thië was onderwijzer in Leek. Zijn derde vrouw Richtje, met wie hij in 1925 was getrouwd, kreeg een eigen kamer op de boerderij, waarin ze tot haar dood in 1946 heeft gewoond.

Op 29 april, een maand na het overlijden van *pake*, beval de Duitse bezetter, dat de militairen weer in krijgsgevangenschap moesten. In heel Nederland werd gereageerd met een spontane staking, de Meistaking. *Mem*:

Het was vrijdag 30 april toen Theo Burggraaff uit Leeuwarden kwam, het dorp binnen fietste en riep: ‘Wy moatte stake, hiel Ljouwert staakt.’ (Wij moeten staken, heel Leeuwarden staakt.) Nu, dat was ook zo. Bij de grote fabrieken en kantoren hielden ze op met werken. De veehandelaren, het was marktdag, kwamen met hetzelfde bericht thuis. Zo iets ging als een lopend vuurtje door het dorp. Maar ja, hoe kan een veeboer staken? Alleen door zijn melk in de sloot te gooien en dat doet een boer niet gauw, want het is per slot van rekening zijn inkomen. Maar toch werd het spontaan gedaan. Nu hadden wij het geluk in het dorp te wonen, dus kwam iedereen melk halen. Zo werd in elk geval een deel van de melk nuttig besteed.

In de stad gingen de meesten op zaterdag weer aan het werk, maar daarbuiten duurde de melkstaking langer. Groepen jongeren gooiden onderweg de melk van boeren en melkrijders die niet durfden of wilden staken, in de sloot. Tot dinsdag, toen de meeste boeren onder druk van de harde represailles van de Duitsers de levering hervatten. *Mem:*

Wij als enigen hier een dag later. Toen kwam Richt (*heit* zijn stiefzuster) hier en zei tegen *heit*: ‘Do moastst ophâlde, want der binne al boeren deasketten.’ (Je moet stoppen, want er zijn al boeren doodgeschoten). Dat was inderdaad zo. Toen zijn wij er ook maar mee opgehouden, want in je eentje begin je toch niets. Oom Thië en tante Reinskje waren dit weekend in Lollum en hebben ook zoveel mogelijk melk, kaas en boter meegenomen, want we hebben die dagen heel wat boter en kaas gemaakt.

Thië was in Leek lid van een verzetsgroep, die in 1944 werd opgerold. Hij wist te vluchten en dook in Lollum onder bij zijn schoonmoeder Trijntje Politiek-Brüne. Daar zette hij onder de schuilnaam ‘Henk Financiën’ zijn ondergrondse activiteiten voort, tegen de zin van schoonzus Rinkje, die dat te gevaarlijk vond. Hij moest aan zijn vrouw en kinderen denken. Maar Thië overtuigde haar ervan dat je niet kon stoppen als je er eenmaal mee was begonnen. Met zijn komst raakte